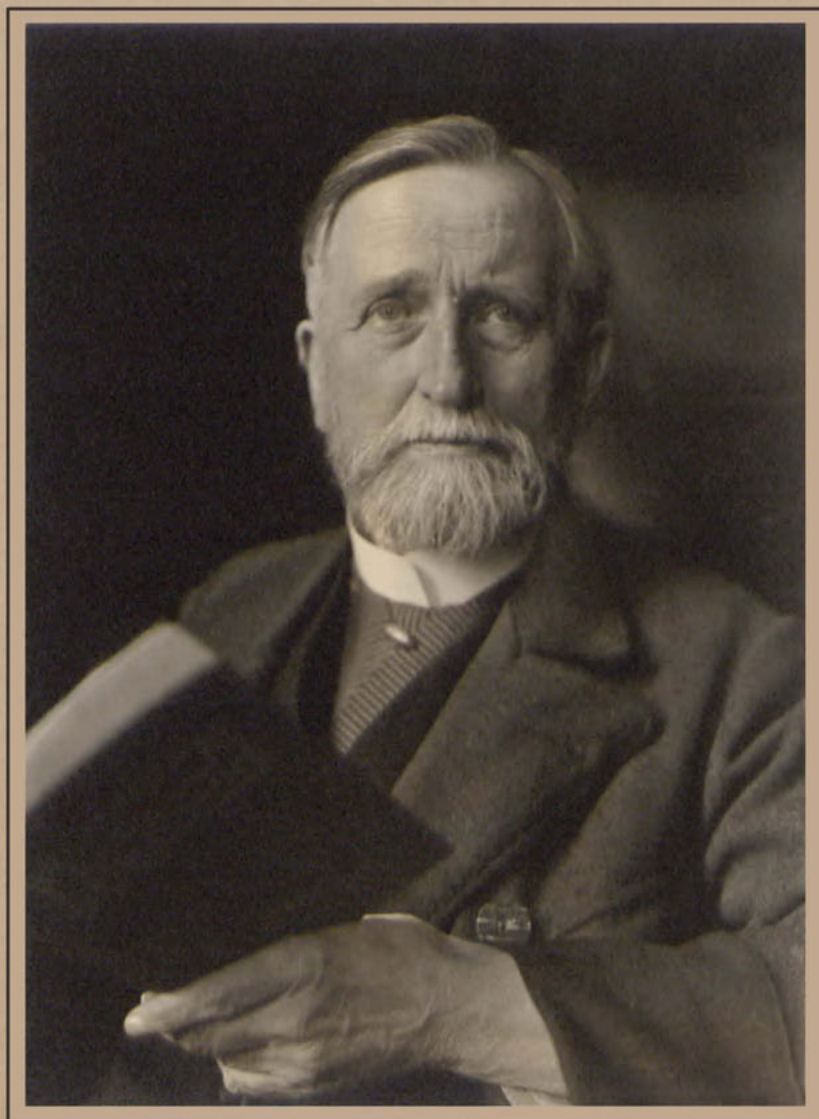

Michał Norbert Faszczka

Hans Delbrück
i narodziny nowoczesnej historii wojskowości
Twórczość – koncepcje – recepcja

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Michał Norbert Faszczka (ur. 1985) – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, członek zwyczajny i przewodniczący Komisji Bibliograficznej Stowarzyszenia Historyków Starożytności. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje na dziejach republiki rzymskiej i wczesnego pryncypatu, ze szczególnym uwzględnieniem wojskowości oraz prawa publicznego, jak również na nowożytnej recepcji rzymskich koncepcji polityczno-militarnych. Autor licznych publikacji, m.in. monografii *Bunty w późnorepublikańskich armiach rzymskich (88–30 przed Chr.)* (Oświęcim 2017). Pomysłodawca i współzałożyciel Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Wojskowości.

Hans Delbrück
i narodziny
nowoczesnej historii wojskowości

Twórczość – koncepcje – recepcja

**Europejskie
Miasto Nauki
Katowice 2024**

Michał Norbert Faszczka

Hans Delbrück
i narodziny
nowoczesnej historii wojskowości

Twórczość – koncepcje – recepcja

Recenzenci
Grzegorz Podruczny
Piotr Mikietyński

Patronat

Polskie Stowarzyszenie
Carla von Clausewitza

*Mojej żonie Kasi –
prawdziwej Meridzie Walecznej*

Spis treści

Przedmowa	9
Wstęp	13
Rozdział 1. Życie i twórczość	21
1.1. Młodość i lata studenckie (1848–1873)	21
1.2. Droga do habilitacji (1873–1881)	28
1.3. Działalność naukowa w latach 1881–1914	33
1.4. Zaangażowanie w sprawy publiczne w latach 1881–1914	46
1.5. Wielka Wojna i jej następstwa (1914–1929)	56
Rozdział 2. Poglądy historiograficzne	71
Rozdział 3. Wpływ Carla von Clausewitza	93
Rozdział 4. Konflikt z wojskową służbą historyczną	111
4.1. Niemiecka wojskowa służba historyczna na przełomie XIX i XX wieku	111
4.2. Pierwszy etap konfliktu (1878–1896)	121
4.3. Drugi etap konfliktu (1896–1920)	131
Rozdział 5. Wpływ na ewolucję historiografii militarnej	139
5.1. Starożytność (do 476 roku)	139
5.2. Średniowiecze i renesans (476–1648)	156
5.3. Epoka armii stałych (1648–1871)	170
5.4. Opracowania przekrojowe i syntezy	180
Rozdział 6. Hans Delbrück a „nowa historia wojskowości”	189

Spis treści	Rozdział 7. Recepcja w Polsce	209
	7.1. Dwudziestolecie międzywojenne (1918–1939)	209
	7.2. Lata 1945–1989	218
	7.3. Okres po 1989 roku	231
	Zakończenie	237
	Bibliografia	247
	Wykaz skrótów	299
	Indeks nazw osobowych	301
	Indeks nazw geograficznych	309
Summary	311	

Przedmowa

Pisanie o dziejach wojskowości nie należy do najłatwiejszych zajęć, ponieważ działania zbrojne każdorazowo wiążą się z ogromem zniszczeń i cierpienia. W takiej sytuacji na historyku ciąży obowiązek uniknięcia trywializacji, często-kroć mającej źródło w niezrealizowanych młodzieńczych marzeniach o karierze wojskowej. Szczęólnego znaczenia nabiera wówczas obcowanie z dorobkiem dawnych mistrzów, którym dane było zmierzyć się z nierzadko dla nich dramatycznymi konsekwencjami wojen, co nie zachwiało ich głęboką wiarą w humanizm i cywilizacyjną rolę nauki.

Refleksja historiograficzna, a niekiedy nawet historiozoficzna, jest niezbędnym elementem warsztatu każdego badacza przeszłości i tym bardziej należy ubolewać, że bywa traktowana jako domena autorów, którzy „nie chcą bądź nie potrafią spędzać czasu na żmudnych poszukiwaniach archiwalnych”. To poczucie wyższości bywa przyczyną zaskakującej wprost ignorancji metodologicznej, skutkującej nie tylko słabą znajomością przemian zachodzących w zachodniej historiografii, lecz także krzywdzącymi opiniami na temat pionierów poszczęólnych specjalności.

Postać Hansa Delbrücka, będącego jednym z nich, towarzyszy autorowi od niemal 15 lat. Gorące dyskusje prowadzone niegdyś w gronie młodych starożytników na temat perspektyw badawczych płynących z twórczości Johna Keegana i innych przedstawicieli „nowej historii wojskowości” kazały mu zwrócić baczniejszą uwagę na klasyków historiografii żyjących na przełomie XIX i XX wieku. Docenienie ich wkładu w rozwój akademickiej historii militarnej wzmagalo się wraz z odkrywaniem kolejnych zasłużonych w tym względzie osób, ale też z dostrzeżeniem poczucia odpowiedzialności cechującego wiele z nich – postawy jakże odległej od ciągłego powielania skrajnie uproszczonych wyobrażeń każących upatrywać we wszystkich badaczach problematyki wojennej głosicieli militarizmu lub naiwnych admiratorów „cnót wojskowych”.

Pierwszym, a zarazem najważniejszym propagatorem odmiennej postawy był właśnie Delbrück. Decyzja o napisaniu książki poświęconej promowanemu

przez niego koncepcjom historiograficznym była nie tylko swoistą formą spłaty długu intelektualnego zaciągniętego przez autora, lecz także wyrazem troski o dalsze losy specjalności, gdyż warunkiem jej przetrwania w zmieniającej się dynamicznie rzeczywistości jest ostateczne odrzucenie „perspektywy sztabowej” na rzecz pełnej implementacji akademickiego modelu badań. W przeciwnym wypadku proces wypierania jej z przestrzeni akademickiej będzie sukcesywnie postępował, co grozi powrotem do stanu sprzed 1881 roku, ze wszystkimi tego negatywnymi konsekwencjami dla kształtowania jakości procesu poznawczego.

*

Nawet jeśli na okładce książki widnieje nazwisko konkretnego badacza, to zawsze jego wizja historii jest wypadkową lektur i kontaktów utrzymywanych z innymi uczonymi. Na różnych etapach pracy nad publikacją radą i uwagami wsparło autora wiele osób, którym chciałby w tym miejscu wyrazić wdzięczność.

Przede wszystkim podziękowania należą się prof. Adamowi Ziółkowskiemu (Uniwersytet Warszawski) za wpojenie autorowi jakże cennej nauki, że historia wojskowości stanowi integralną część historii powszechnej, a klucz do jej zrozumienia leży w poznaniu kultury i relacji społecznych. Prof. Agata A. Kluczek (Uniwersytet Śląski w Katowicach) z cierpliwością i zrozumieniem znosi na co dzień niekonwencjonalne pomysły autora, za co należy się Jej ogrom podziękowań, podobnie jak za zaufanie, którym niegdyś go obdarzyła.

W ostatnich latach autor miał przyjemność toczyć wiele rozmów i brać udział w różnych inicjatywach wzbogacających jego pojmowanie dziejów militarnych. Za życzliwe zachęty, sugestie bądź lekturę poszczególnych partii książki składa podziękowania: prof. prof. Konradowi Bobiatyńskiemu (Uniwersytet Warszawski), Mirosławowi Nagielskiemu (Uniwersytet Warszawski), Dariuszowi Nawrotowi (Uniwersytet Śląski w Katowicach), Andrzejowi Niewińskiemu (Katolicki Uniwersytet Lubelski), Łukaszowi Różyckiemu (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) i dr. Dawidowi Madziarowi (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Autor ma nadzieję, że zgłębianie jej treści sprawi im choćby odrobinę tej przyjemności, która stała się jego udziałem podczas procesu twórczego.

Wyrazy wdzięczności należą się również Recenzentom: prof. prof. Piotrowi Mikietyńskiemu (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) i Grzegorzowi

Podręcznemu (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), których uwagi pozwoliły wyeliminować zasygnalizowane niedoskonałości.

Od samego początku drogi naukowej autorowi towarzyszy Ojciec, dr Dariusz Faszczka (Akademia im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku), którego rozumieniu spraw militarnych dorównuje jedynie wyczulenie na złożoność ludzkich losów. Bez wielogodzinnych rozmów i wzajemnej wymiany inspiracji ta monografia zapewne nigdy by nie powstała.

Niezwykle owocne w pracy nad książką okazały się wyjazdy naukowe do Rzymu (2021; Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, École française de Rome, American Academy in Rome), Berlina (2023; Humboldt-Universität, Freie Universität) i Greifswaldu (2023; Universität Greifswald). Pobyt w Rzymie stał się możliwy dzięki stypendium ufundowanemu przez Fundację Lanckorońskich, natomiast kwerenda przeprowadzona w Niemczech – dzięki wsparciu finansowemu okazanemu autorowi przez Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Autor pragnie również podziękować za udostępnienie zbiorów następującym instytucjom: Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Centralnej Bibliotece Wojskowej, Niemieckiemu Instytutowi Historycznemu w Warszawie i Polskiemu Instytutowi Spraw Międzynarodowych. Osobne podziękowania należą się pracownikom wypożyczalni międzybibliotecznej Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach za pomoc w zdobyciu trudno dostępnych pozycji.

Last but not least, każdy historyk zdaje sobie sprawę, jak dużą rolę w realizacji projektów naukowych odgrywają odpowiednie warunki do pracy. Wrozumiałość i wsparcie żony autora, Kasi, sprawiły, że książka ta powstała w iście komfortowym otoczeniu.

Na truizm zakrawa stwierdzenie, że klasycy historiografii w szybkim tempie popadają dziś w zapomnienie, a ustawiczna (i wymuszana przez instytucje zarządzające szkolnictwem wyższym) pogoń za nowościami odbywa się ze szkodą dla poznania korzeni obranej specjalności. Głośne niegdyś nazwiska świata nauki bywają wypowiadane ze słabo ukrywaną pobłażliwością, jak gdyby sam upływ czasu miał decydować o wartości ich publikacji. Młode pokolenie badaczy zazwyczaj nie zaprzęta sobie głowy refleksją, że oto staje na ramionach wybitnych poprzedników, których dorobek pozwala im zadawać nowe pytania, a przez to dokonywać kolejnych odkryć. Wydaje się, że przy wszechobecnym pędzie warto zatrzymać się na chwilę i spojrzeć wstecz, aby zrozumieć własną tożsamość naukową. Wówczas może się okazać, że już na przełomie XIX i XX wieku niektóre kwestie stanowiły przedmiot refleksji historyków, a dumne przekonanie o nowatorskości eksploatowanych współcześnie nurtów bierze się z nieznamośności dorobku klasyków¹.

Jednym z nich był i nadal pozostaje Hans Delbrück (1848–1929), już za życia budzący silne emocje wśród przedstawicieli niemieckiej elity intelektualnej i prowokujący konstruktywne spory. Dokonał dzieła, które udało się tylko nielicznym: doprowadził do powstania nowej specjalności historycznej, po dziś dzień z powodzeniem realizowanej na uniwersytetach. Mowa o historii wojskowości, stanowiącej w jego czasach wyłączną domenę wojskowej służby historycznej, wykorzystującej ją w charakterze materiału szkoleniowego i inspiracji do opracowywania bieżących rozwiązań. Dla Delbrücka militarna sfera egzystencji człowieka była równoważna z pozostałymi, dlatego też nie godził się na wyłączenie jej poza nawias badań akademickich. Zmiana tego stanu rzeczy wymagała od niego stoczenia samotnej walki z niechętnymi innowacjom przedstawicielami środowiska naukowego i oficerami, ale ostatecznie udało mu się osiągnąć sukces, o czym świadczą setki, jeśli nie tysiące ukazujących się corocznie publikacji z zakresu dziejów wojskowości.

---

¹ Por. Raulff, 2017, s. IX–X.

Przypomnienie postaci Delbrücka wydaje się zatem ważne szczególnie dzisiaj, gdy postępujące zjawisko powrotu do zwalczanej przez niego „perspektywy sztabowej” zbiega się w czasie z coraz głośniej wyrażanymi wątpliwościami co do zasadności utrzymywania historii wojskowości na uniwersytetach. Problem to nie nowy, w końcu mierzył się z nim bohater tej książki, ale tym razem odparcie nie zawsze merytorycznych zarzutów formułowanych przez samozwańczych reformatorów napotyka na poważne problemy. Każę to zwrócić się ku korzeniom specjalności, dokonać przewartościowania kierunków jej rozwoju, a następnie zadać sobie pytanie o zasadność powrotu do modelu opartego na dominacji instytucji wojskowych. Pomimo upływu lat twórczość Delbrücka sprawia w tym kontekście wrażenie niezwykle aktualnej, a z pewnością inspirowanej do poszukiwań naukowych wykraczających poza postrzeganie wojskowości jako przedmiotu badań odizolowanego od pozostałych składowych procesu dziejowego.

Przedmiotem opracowania są właśnie dokonania naukowe Delbrücka. Temat ten obejmuje przede wszystkim jego twórczość, koncepcje historiograficzne i nie mniej ważną recepcję pozostawionych przez niego dzieł. Nietrudno zauważyć, że nie jest to tradycyjnie pojmowana biografia naukowa, już choćby dlatego, iż znaczną część jej objętości zajmuje analiza wpływu Delbrücka na rozwój późniejszego piśmiennictwa poświęconego dziejom militarnym. Rzecz jasna, pisanie o jakimkolwiek uczonym, szczególnie tak wysokiej rangi jak Delbrück, nie może obyć się bez wprowadzenia biograficznego, niemniej głównym zamysłem przyświecającym autorowi było ukazanie źródeł, istoty i żywotności wypracowanych przez niego idei. Dlatego też pełnoprawną częścią tytułu stały się „narodziny współczesnej historii wojskowości”, jako że doniosłość dokonań Delbrücka uwidacznia się głównie poprzez jego nie zawsze uświadomiony wpływ na współczesność. W książce znalazło się również miejsce na refleksję poświęconą ewolucji polskiej historii militarnej, w której Delbrück wciąż pozostaje jednym z wielkich nieobecnych. Autor żywi przekonanie, że przyczyny i konsekwencje owej nieobecności mogą stanowić interesujący przedmiot badań, pozwalający zdiagnozować aktualny stan tej specjalności w naszym kraju.

W dobie dominacji historiografii anglo-amerykańskiej przypomnienie o postaciach pokroju Delbrücka wydaje się szczególnie ważne. Po pierwsze dlatego, że przywraca właściwe miejsce nauce niemieckiej przełomu XIX i XX wieku. Miejsce, które uczyniło tamtejszą historiografię wiodącą w Europie, a co za tym idzie: także na świecie. Po drugie, pozwala zrozumieć istotę historii wojskowości,

jakże często sprowadzanej do pozbawionego głębszej refleksji opisywania przebiegu konfliktów, organizacji czy uzbrojenia. Po trzecie wreszcie, uwrażliwia na koszty dokonywania przełomów naukowych, których efekty mogą objawić się z całą mocą dopiero pod koniec życia, a nawet już po śmierci ich twórcy, i to bez gwarancji zyskania przez niego szerokiej rozpoznawalności. Ta smutna obserwacja nie powinna zniechęcać uczonych podążających podobną drogą, bo nawet jeśli paradoksalnie Delbrück pozostaje mniej znany od wielu jego naśladowców, to nikt nie odbierze mu zaszczytnej miana „ojca historii wojskowości”.

Postać berlińskiego profesora okresowo wzbudzała żywe zainteresowanie, ale zazwyczaj dotyczyło ono pobocznych obszarów jego aktywności: zaangażowania politycznego i wpływu na niemiecką debatę strategiczną toczącą się przed wybuchem I wojny światowej (1914–1918). Owe aspekty do pewnego stopnia pozostawały związane z jego piśmiennictwem naukowym i w takim też zakresie zostały uwzględnione przez autora. Ponadto publikacje poświęcone tym zagadnieniom dostarczają ważnych informacji biograficznych, zapewniając plastyczność charakterystyki uczonego.

Najbardziej kompleksowego opracowania doczekała się działalność polityczna Delbrücka, obejmująca jego karierę parlamentarną, publicystyczną, jak również nieformalne kontakty utrzymywane z wiodącymi politykami II Rzeszy Niemieckiej. O okresie przypadającym na lata 1883–1918 traktują przede wszystkim monografie Annelise Thimme (1918–2005)² i Jerzego Krasuskiego (1930–2009)³, o latach 1914–1918 – prace Klausa Schwabego (1932–)⁴, o latach 1918–1929 zaś – publikacje Christiana Lüdtkego (1988–)⁵. Szczególne miejsce w ich dziełach zajmuje stosunek Delbrücka do skrajnych ruchów politycznych i sposobu traktowania mniejszości narodowych przez kolejne rządy niemieckie. Niezastąpionym źródłem poznania jego poglądów pozostaje „Preußische Jahrbücher”, redagowany przez niego w latach 1883–1919. Niedawno i ta forma aktywności Delbrücka doczekała się oddzielnej monografii za sprawą Jonasa Kleina (1991–)⁶.

² Thimme, 1955. Zob. także biogram Delbrücka opracowany przez tę autorkę: Thimme, 1957.

³ Krasuski, 1961. Wiele istotnych informacji na temat Delbrücka można również odnaleźć w: Krasuski, 1965.

⁴ Schwabe, 1966; 1969.

⁵ Lüdtke, 2018; 2020.

⁶ Klein, 2023.

Drugim najlepiej rozpoznany obszarem tematycznym jest „spór o strategię” (*Strategiestreit*) toczony przez Delbrücka od 1878 do 1920 roku z przedstawicielami niemieckiej wojskowej służby historycznej i wspierającymi ją akademikami. Jego istotą była możliwość przyporządkowania określonym dowódcom jednego z dwóch rodzajów strategii: „zniszczenia” (*Niederwerfungsstrategie*) i „wyczerpania” (*Ermattungsstrategie*). Najważniejsze publikacje przybliżające ten wątek wyszły spod ręki Ardena Bucholza (1936–)⁷ i ppłk. Svena Langego (1967–)⁸. Ich ważnym uzupełnieniem jest książka napisana przez ppłk. Martina Raschkego (1961–), poświęcona osiągnięciom naukowo-wydawniczym oficerów Wielkiego Sztabu Generalnego (Großer Generalstab) w latach 1890–1914, a w rzeczywistości sięgająca jeszcze 1871 roku⁹.

Słabością opracowań Bucholza, Langego i Raschkego jest potraktowanie „sporu o strategię” głównie w kontekście jego wpływu na bieżące planowanie strategiczne¹⁰, podczas gdy drugim, nie mniej istotnym wątkiem było jego znaczenie dla ugruntowania akademickiej historii wojskowości. Od formy zakończenia konfliktu zależało, czy badacze uniwersyteccy zostaną uznani za dostatecznie kompetentnych do opisywania zagadnień militarnych, czy też ich pozycja pozostanie marginalna. Sprawia to, że w niniejszej książce „spór o strategię” został przedstawiony odmiennie, niż czyniło się to do tej pory, a większemu wyeksponowaniu uległy zagadnienia *stricte* historiograficzne.

Warto wspomnieć, że prace Thimme i Bucholza powstały we współpracy z Lene (Helene) Hobe (1898–1980), jedną z córek Delbrücka¹¹. Dzięki temu wykorzystano w nich materiały znajdujące się w posiadaniu rodziny, co znacząco wzbogaciło zawarte w nich wątki biograficzne.

Odnośnie do twórczości naukowej i poglądów historiograficznych „ojca historii wojskowości”, to wciąż brakuje pogłębionych badań o charakterze podstawowym. Po części wpływa na to rozległość dorobku Delbrücka, a po części jego zaangażowanie w sprawy publiczne, które sprawiło, że w tekstach wspomnieniowych pozostawionych przez jego współpracowników i uczniów działalność

---

⁷ Bucholz, 1985.

⁸ Lange, 1995.

⁹ Raschke, 1993.

¹⁰ W dużym stopniu taki sposób postrzegania „sporu o strategię” ukształtował: Haintz, 1962.

¹¹ Thimme, 1955, s. 5–6; Bucholz, 1985, s. IX; 1997a, s. XIII.

akademicka nie zajmuje szczególnie eksponowanego miejsca¹². Otwiera to przed badaczem tej tematyki zaskakująco wiele możliwości.

Na pierwszy plan wysuwa się charakterystyka naukowa Delbrücka sporządzona przez Gordona A. Craiga (1913–2005)¹³, Karla Christa (1923–2008)¹⁴ i Ulricha Raulffa (1950–)¹⁵. Każdy z nich położył nacisk na inny wymiar pisarstwa naukowego berlińskiego profesora. Dla Craiga był on człowiekiem, który połączył akademicką metodę badań filologicznych z racjonalnością płynącą z praktycznego doświadczenia, co pozwoliło mu stworzyć własne zasady analizy źródeł. Christ skupił się na wkładzie Delbrücka w rozwój studiów starożytnicznych – o tyle znaczącym, że wymagającym zakwestionowania powszechnie dominującego przekonania o bezwzględnej wiarygodności antycznych dziejopisarzy. Z kolei dla Raulffa „ojciec historii wojskowości” był wizjonerem, ale wizjonerem twardo stąpającym po ziemi, który dostrzegł, że to, co inni uważali za niemożliwe do osiągnięcia, znajduje się na wyciągnięcie ręki. Każdy z wymienionych poświęcił dużo uwagi koncepcjom historiograficznym Delbrücka, wykorzystując do tego przede wszystkim jego sztandarowe dzieła. Nie negując siły ich oddziaływania, autor uznał, że warto skupić się także na mniej znanych publikacjach, niejednokrotnie zawierających treści programowe nieobecne w bardziej rozbudowanych opracowaniach, za to pozwalające w większym niż dotąd stopniu uchwycić ewolucję zapatrywań historiograficznych Delbrücka.

Cenne spostrzeżenia zawierają też inne, zazwyczaj bardziej ogólne teksty poświęcone berlińskiemu profesorowi, których autorzy postawili sobie za cel przybliżenie czytelnikom bądź to jego sylwetki naukowej i politycznej¹⁶, bądź to wybranego elementu jego twórczości¹⁷. Odniesienia do dorobku Delbrücka pojawiają się do tego w licznych pracach, które nie zostały mu bezpośrednio dedykowane, lecz zawierają wywody korespondujące z prezentowanymi przez niego interpretacjami. Wszystko to nie jest w stanie zastąpić całościowej

¹² Hobohm, 1918; Daniels, 1928a; Groener, 1928; Buchfinck, 1928; Montgela, 1928; Rohrbach, 1928; Rühlmann, 1928; Baier, Daniels, Schiffer, 1929; Meinecke, 1929; Rosenberg, 1929; Rassow, 1949; Harnack, 1952.

¹³ Craig, 1986.

¹⁴ Christ, 1972, s. 159–200. Zob. także: Christ, 2017.

¹⁵ Raulff, 2017.

¹⁶ W tym gronie należy wyróżnić przede wszystkim: Bauer, 1942; Hillgruber, 1972; Bucholz, 1997b; Deist, 1998; Lange, 2010.

¹⁷ Paret, 1966a; Bucholz, 1997b; Bachrach, 1999; Morillo, 2015.

analizy jego spuścizny historycznej, już choćby dlatego, że nie pozwala uświadomić sobie wpływu wywieranego przez Delbrücka na następne pokolenia.

Ten zaś trzeba żmudnie rekonstruować na podstawie lektury poszczególnych prac mających kluczowe znaczenie dla ewolucji historiografii militarnej. Niebagatelną pomoc w tych poszukiwaniach zapewnia Luigi Loreto (1963–), i to pomimo tego, że monografia jego autorstwa koncentruje się na antyku¹⁸. Pominięcie problemu recepcji dorobku Delbrücka oznaczałoby dobrowolną rezygnację z próby uchwycenia żywotności jego koncepcji, a ta w przekonaniu autora ma równie duże znaczenie, co zrozumienie ich źródła i sposobu upowszechniania.

Podczas pisania tej książki rychło okazało się, że najlepszym źródłem wiedzy na temat Delbrücka jest sam Delbrück. Liczba wątków autobiograficznych zawartych w jego dziełach jest doprawdy rzadko spotykana i świadczy o daleko posuniętej refleksji bohatera nad uwarunkowaniami wpływającymi na jego działalność naukową¹⁹. Bezcenną wartość mają w tym kontekście listy do matki pisane podczas wojny francusko-pruskiej (1870–1871)²⁰. Udział w tym konflikcie pomógł Delbrückowi zrozumieć, czym jest wojna, i wyzbyć się romantycznych wyobrażeń na jej temat.

Ważnym uzupełnieniem, a niekiedy i weryfikatorem informacji przekazanych przez berlińskiego profesora są impresje i wspomnienia osób z jego otoczenia. Zapewniają one jakże ważne wyobrażenie o procesie twórczym „ojca historii wojskowości”, jego cechach osobowościowych oraz relacjach z różnymi grupami funkcjonującymi na uniwersytetach i poza nimi.

Ponadto autor wykorzystał publikacje historiograficzne ukazujące się w najważniejszych językach kongresowych (angielskim, francuskim, niemieckim i włoskim), uzupełniając je tekstami opublikowanymi w języku polskim oraz – incydentalnie – hiszpańskim i portugalskim. Szczególną uwagę poświęcił kształtowaniu się niemieckiego dyskursu historycznego na przełomie XIX i XX wieku, w tym pracom zawierającym treści polemiczne wobec ustaleń Delbrücka. W założeniu miało to umożliwić zaprezentowanie jego piśmiennictwa w kontekście czasów, w których przyszło mu tworzyć, bez przenoszenia na nie wyobrażeń (a często i uprzedzeń) ukształtowanych współcześnie. Wynika to

---

¹⁸ Loreto, 2006.

¹⁹ W dorobku Delbrücka znajdują się dwa teksty *stricto* autobiograficzne: Delbrück, 1888a; 1918b.

²⁰ Delbrück, 1997.

z przekonania, że historia nie może stać się zakładnikiem aktualnych potrzeb, a ferowanie opinii bez uprzedniego zrozumienia specyfiki danej epoki nieuchronnie przyczynia się do powstawania deformacji historiograficznych.

Struktura książki stanowi wypadkową przedstawionych tu założeń. Składa się na nią wstęp, siedem rozdziałów, zakończenie, bibliografia obejmująca cytowane w przypisach pozycje oraz indeksy.

W rozdziale 1. przedstawiono postać i dokonania Delbrücka. Aby uzyskać większą przejrzystość narracji, podzielono go na pięć podrozdziałów obejmujących różne okresy jego życia. Zdaniem autora taka periodyzacja pozwala najklarowniej ukazać kolejne etapy kariery naukowej berlińskiego profesora, ściśle związane z wydawanymi przez niego publikacjami.

Rozdział 2. został poświęcony poglądom historiograficznym Delbrücka na tle nurtów dominujących w ówczesnych Niemczech. Jego rozwinięciem jest rozdział 3., zawierający próbę ustalenia związków intelektualnych „ojca historii wojskowości” z gen. Carlem von Clausewitzem (1780–1831).

Rozdział 4. dotyczy źródła, przebiegu i skutków „sporu o strategię” prowadzonego przez Delbrücka przeważnie z oficerami wojskowej służby historycznej. Wyodrębnienie tego wątku w formie osobnego rozdziału wynika z jego doniosłości dla faktycznego ukonstytuowania akademickiej historii militarnej.

Kolejne trzy rozdziały odnoszą się do recepcji twórczości Delbrücka i jego wpływu na powstanie „nowej historii wojskowości” (*the new military history*). Autor skoncentrował się na czasach przypadających po zakończeniu II wojny światowej (1939–1945), kiedy w wielu krajach historia wojskowości dopiero zaczęła pojawiać się na uniwersytetach. Uwzględniając zasięg publikacji, wziął pod uwagę cztery kręgi kulturowe: anglo-amerykański, francuski, niemiecki i włoski. Ostatni rozdział w całości zawiera natomiast przedstawienie efektów oddziaływania Delbrücka na kierunek rozwoju polskiej historiografii wojskowej.

Poza obrębem zainteresowania autora znalazły się komentarze Delbrücka dotyczące konfliktów zbrojnych rozgrywających się za jego życia, ze szczególnym uwzględnieniem I wojny światowej. Choć stanowią one cenne źródło wiedzy dla dzisiejszych historyków, to nie należą do dziedziny historiografii. Problematyka ta nadal czeka na swojego badacza, przede wszystkim jeśli chodzi o przebieg działań militarnych i ocenę potencjału państw biorących w nich udział.

Na koniec niech wolno będzie autorowi przytoczyć ironiczną uwagę Delbrücka, że o jakości drzewa nie decyduje liczba słojów²¹. Nawet jeśli historia

²¹ Delbrück, 2017a, s. XLIII.

jest nauką kumulatywną, to sam przyrost danych nie świadczy jeszcze o jakości uzyskanych wniosków. Do tego potrzebna jest głębia spojrzenia, pozwalająca ocenić czyjś dorobek także przy uwzględnieniu przyświecających mu założeń badawczych. Warto o tym pamiętać, obcując z dziełami klasyków historiografii, bo nawet jeśli część przedstawionych przez nich interpretacji uległa dezaktualizacji, to nie zawsze stało się tak dlatego, że ich wyobrażenie o sposobie uprawiania nauki nie wytrzymało próby czasu.

Wykaz skrótów

- BJMH – „British Journal for Military History”
FbpG – „Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte”
HZ – „Historische Zeitschrift”
JdAM – „Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine”
JMH – „The Journal of Military History”
JSS – „Journal of Strategic Studies”
MA – „Military Affairs”
MZ – „Militärgeschichtliche Zeitschrift”
PH – „Przegląd Historyczny”
PHW – „Przegląd Historyczno-Wojskowy”
PJ – „Preußische Jahrbücher”
PW – „Przegląd Współczesny”
RhM – „Rheinisches Museum für Philologie”
SDPHW – „Studia z dziejów Polskiej Historiografii Wojskowej”
SMHW – „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”
WPH – „Wojskowy Przegląd Historyczny”
ZpGL – „Zeitschrift für preußische Geschichte und Landeskunde”

Indeks nazw osobowych*

- Adcock F.E. 150
Allmand Christopher 162, 163
Althoff Friedrich 39, 40, 46
Anderson J.K. 150
Andreski Stanislaw (Andrzejewski Stanisław) 195
Ardant du Picq Charles 196, 234
Arminiusz, wódz germański 44
Aron Raymond 174
Arons Leo 52, 53
Askenazy Szymon 209, 211
- Bachrach Bernard S. 165
Baczkowski Michał 194
Baden Max von 46
Barkas Hannibal, wódz i polityk kartagiński 225
Bassford Christopher 189, 202
Bauer Adolf 141
Beeler John 163
Beloch Karl J. 82, 83, 139, 140, 141, 145, 155, 240
Bernhardi Friedrich von 80, 118, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 171, 242
Bethmann Hollweg Theobald von 46, 59
Biegler, kadet 129
- Bielecki Robert 223
Bismarck Otto von 22, 27, 28, 31, 49, 53, 54, 71, 72, 112
Black Jeremy 168, 172, 186, 187
Bloch Jan G. 55
Bloch Marc 159, 160, 242
Blumenthal Leonhard von 30, 88, 95, 123
Boguslawski Albert von 128
Boie Bernhard 88
Bonaparte Napoleon I zob. Napoleon I (Bonaparte)
Bonaparte Napoleon III zob. Napoleon III (Bonaparte)
Bonnal Henri 234
Bosse Robert 52
Braudel Fernand 169
Braun Otto 67
Brentano Lujo 46, 58, 61
Brockdorff-Rantzau Ulrich von 61
Brunelli Giampiero 169
Brühl Friedrich W. von 112
Brühl Hedwig M. von 30
Bucholz Arden 16, 177, 205, 244
Bülow Bernhard von 59, 60
Bülow D. Heinrich von 99

---

* Pismem pochyłym wyróżniono numery stron, na których dane nazwisko odnotowano wyłącznie w przypisie.

- Cadiou François 150
 Caemmerer Rudolf von 124, 125, 134, 135
 Callahan Raymond 203
 Camon Hubert 173, 234
 Campbell Brian 154
 Christ Karl 17, 139, 241
 Clausewitz Carl von 19, 30, 31, 57, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 120, 123, 124, 126, 127, 128, 131, 134, 136, 152, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 201, 202, 211, 235, 240
 Clausewitz Marie von 97
 Conger Arthur L. 45
 Contamine Philippe 162, 164, 165
 Corvisier André 172, 191, 192, 193, 194, 195
 à Court Repington Charles 61
 Craig Gordon A. 17, 205, 241
 Creveld Martin van 184, 202, 232
 Croce Benedetto 91, 92

 Daly Gregory 150
 Daniels Emil 45, 62, 67, 68, 224
 Dawson Doyne 205
 De Sanctis Gaetano 148, 149
 Del Negro Piero 169, 172
 Delbrück Adalbert 23
 Delbrück Berthold 21, 22, 23, 47
 Delbrück Clemens von 28
 Delbrück Emilie 21
 Delbrück Emmi (Emilie) 39
 Delbrück Ernst 21
 Delbrück Friedrich 21
 Delbrück Gottlieb 21
 Delbrück Hani (Johanna) 39
 Delbrück Hugo 23
 Delbrück Justus 39
 Delbrück Laura 21, 22, 24
 Delbrück Lene (Helene) 16, 39
 Delbrück Lina (Carolina) 39, 61
 Delbrück Lore (Laura) 39
 Delbrück Max, brat Hansa 21, 22, 34
 Delbrück Max, syn Hansa 39
 Delbrück Rudolph von 22, 28, 29
 Delbrück Waldemar 39, 61
 Dernburg Bernhard 58
 Domaszewski Alfred von 141
 Dresky Eugen von 88
 Droysen Johann G.B. 71, 154
 Duby Georges 160
 Duffy Christopher 171, 172
 Durkheim Émile 190

 Einstein Albert 58, 59
 Elze Walter 45, 46
 Engels Friedrich 226
 Erben Wilhelm 167

 Falkenhayn Erich von 37, 60, 111
 Falls Cyril 158
 Flori Jean 160
 Foch Ferdinand 173, 234
 Fraccaro Plinio 149, 161
 France John 164, 165
 Fransecky Eugen von 88
 Frauenholz Eugen von 167
 Freytag Gustav 53
 Freytag-Loringhoven Hugo von 37, 116, 129, 133, 134
 Friedjung Heinrich 45, 126

- Fryderyk II Wielki (Hohenzollern), król pruski 28, 33, 36, 37, 57, 72, 98, 106, 111, 113, 114, 115, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 241
- Fryderyk III (Hohenzollern), król pruski i cesarz niemiecki 29, 30, 31, 32, 40, 53, 88, 95, 99, 123, 124, 127, 240
- Fryderyk Wilhelm IV (Hohenzollern), król pruski 21
- Fuller J.F.C. 158
- Gabba Emilio 149
- Gans zu Putlitz Stephan 49
- Geißler Heinrich von 88
- Giesebrecht Wilhelm von 27
- Gilbert Felix 176
- Girardet Raoul 191, 195
- Gneisenau Neidhardt von 30, 31, 32, 33, 41, 94, 113, 121, 124, 172
- Goetz Walter 64, 72
- Goldsworthy Adrian K. 148, 151, 154
- Goltz Colmar von der 36, 117, 121, 122, 134, 135
- Gossler Gustav von 31
- Gottberg Walter von 88
- Grabski Andrzej F. 228, 229, 235
- Grasset Alphonse 234
- Groener Wilhelm 37
- Grosse Robert 142
- Gustaw V (Bernadotte), król szwedzki 29
- Hahlweg Werner 167, 168, 175, 176
- Haintz Otto 45, 68
- Hale J.R. 167
- Halecki Oskar 218
- Hanson Victor D. 152, 153, 154, 155, 205, 234
- Harden Maximilian 48
- Harmand Jacques 149
- Harnack Adolf von 39, 41, 44, 45, 46, 52, 58, 59
- Harnack Amalie von 39
- Hašek Jaroslav 129
- Hegel Georg W.F. 22, 73, 74, 101, 103, 240
- Henning Laura von zob. Delbrück Laura
- Henning Leopold von 22, 73
- Henning Peter von 26
- Herbst Stanisław 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 233, 235, 244
- Hermann zob. Arminiusz
- Herodot z Halikarnasu, historyk grecki 82, 146
- Hertz-Eichenrode Dieter 239
- Heynen Walter 62
- Hintze Otto 135, 136, 137, 138, 176
- Hitler Adolf 167, 201
- Hobe Lene (Helene) zob. Delbrück Lene (Helene)
- Hobohm Martin 45, 46, 64, 65
- Hoetzsch Otto 59
- Holmes Richard 200
- Howard Michael 177, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 192, 193, 194, 195, 198, 203, 244
- Humboldt Alexander von 114
- Humboldt Wilhelm von 114
- Huntington Samuel P. 195
- Hupert Witold 212
- Hutten-Czapski Bogdan von 46

- Ilari Virgilio 189
- Janowitz Morris 195
- Jany Curt 135
- Jähns Max 83, 87, 127, 132
- Jomini (Jomini de) Antoine H. 94, 99, 173
- Juliusz Cezar Gajusz, wódz i polityk rzymski 149, 150
- Kaczmarek Ryszard 194
- Kahl Wilhelm 46
- Kahlden Ida von 24
- Karl Ludwig (Habsburg), arcyksiążę austriacki 99
- Karol Wielki, cesarz frankijski 42
- Kautsky Karl 48
- Keegan John 9, 163, 185, 186, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 233, 244
- Kessel Eberhard 104, 137, 138
- Kieniewicz Stefan 226
- Klein Jonas 15
- Konijnendijk Roel 151
- Koser Reinhold 114, 133, 134
- Krasuski Jerzy 15, 81, 230, 231
- Krentz Peter 154
- Kromayer Johannes 141, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 155, 212, 241, 242
- Kukiel Marian 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 230, 236, 244
- Kuropatkin Aleksiej 55
- Lamb Harold 225
- Lambert z Hersfeldu, kronikarz niemiecki 27
- Lammert Friedrich 142
- Lange Friedrich A. 77
- Lange Sven 16, 121
- Laskowski Otton 210, 213, 214, 215, 216, 219, 221, 222, 228, 230, 236
- Le Bohec Yann 149
- Lehmann Max 34, 41, 44, 45, 59, 72
- Lendon Jon E. 151, 154, 202
- Lenin Władimir 181
- Lenz Max 41, 44, 45, 46, 59, 72
- Leszczynski Stanislaus von 131
- Liddell Hart Basil 158
- Loreto Luigi 18, 189, 191, 205, 206
- Loriga Sabina 203
- Lot Ferdinand 158, 159, 160, 163, 164, 165, 167, 219, 233, 242
- Ludendorff Erich 57, 58, 60, 63, 111, 138, 174, 243
- Lüdtke Christian 15
- Lynn John A. 186, 202, 232
- Machiavelli Niccolò, dyplomata i pisarz florencki 78
- McNeill William H. 168
- Majewski Wiesław 226, 227, 229, 231, 244
- Malachowski Dobrogast von 125
- Mallett Michael 167
- Maroń Jerzy 230
- Marshall Samuel L.A. 196, 204
- Marshall William, rycerz angielski 160
- Marx Karl 48, 243
- Mauss Marcel 190
- Mayer Gustav 64
- Mehring Franz 84, 85, 108, 221, 226, 231
- Meinecke Friedrich 41, 46, 59, 61, 64, 69, 72, 73, 242

- Mendelssohn Bartholdy Albrecht 61
 Meyer Eduard 50, 58, 141, 143, 145, 242
 Mierzwa Edward A. 235
 Mischke Albert von 88
 Miśkiewicz Benon 218, 222, 225, 227, 228,
 229, 233
 Molinski Konrad 45
 Moltke (Starszy) Helmuth von 63, 90, 91,
 93, 107, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119,
 120, 122, 124, 125, 128, 130, 132, 134, 136,
 137, 170, 173, 174, 177, 178, 179
 Mommsen Theodor 31, 39, 52, 53, 82, 139,
 140, 141, 143, 149, 240, 242
 Montgelas Max 61
 Morillo Stephen 165
- Napoleon I (Bonaparte), wódz i cesarz
 francuski 98, 105, 106, 111, 114, 122, 123,
 126, 128, 131, 132, 134, 170, 173, 177
 Napoleon III (Bonaparte), polityk i cesarz
 francuski 113
 Niebuhr Barthold G. 141
 Nolan Cathal J. 186
 Noorden Karl von 24
 Nowak Tadeusz M. 223
- Odziemkowski Janusz 194
 Okęcki Stanisław 229
 Olejnik Karol 228
 Oman Charles 156, 157, 158, 159, 162, 163,
 164, 166, 169, 207, 219, 233, 235, 242
 Oncken Hermann 64
- Pajewski Janusz 228
 Palmer Robert R. 171
 Paret Peter 174, 175, 186, 190, 205, 244
 Parker Geoffrey 168
 Pertz Georg H. 30, 94, 95
 Perykles, wódz i polityk ateński 126
 Philippson Martin 123
 Pieri Piero 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169,
 194, 242, 244
 Piłsudski Józef 213
 Planck Max 59
 Płoski Stefan 216, 236
 Pobóg-Malinowski Władysław 216
 Polibiusz z Megalopolis, historyk grecki
 146, 147
 Porwit Marian 210, 228
 Pritchett W. Kendrick 150
- Ranke Leopold von 32, 66, 71, 72, 73, 74,
 75, 77, 80, 81, 83, 92, 165, 183, 184, 220,
 235, 237, 239
 Raschke Martin 16
 Rassow Peter 45
 Ratajczyk Leonard 225, 226
 Raulff Ulrich 17
 Razin Jewgienij (Ewgienij) 180, 181, 223,
 224, 226
 Reimer Ernst H. 35
 Remarque Erich M. 89
 Rezmer Waldemar 233
 Riess Ludwig 45
 Ritter Gerhard 171, 176, 177
 Roberts Michael 168, 169
 Rohrbach Paul 45
 Rogers Clifford J. 168
 Roggenbach Franz von 29
 Rola-Arciszewski Stanisław 212, 213, 216
 Roloff Gustav 45, 56
 Rothfels Hans 45

- Rüstow Wilhelm 28, 36, 94, 95, 235, 240
- Sabin Philip 148
- Saroléa Charles 45
- Scharnhorst Gerhard von 97, 98, 101, 113, 114, 116, 124
- Scherff Wilhelm von 128
- Schiffer Eugen 46
- Schlichting Sigismund von 37, 76, 112, 123, 124
- Schlieffen Alfred von 37, 42, 111, 116, 117, 118, 131, 133, 135, 178, 179, 187, 241, 242
- Schmoller Gustav 46, 59, 114
- Schotte Walter 62
- Schwabach Paul von 46
- Schwabe Klaus 15
- Seeberg Reinhold 58, 59
- Sering Max 46
- Showalter Dennis 177
- Siemieński Józef 214, 215, 217, 229
- Sikorski Janusz 223, 224, 225, 226, 230, 231, 233, 235, 244
- Skaggs David C. 193
- Skrobek Marcin 235
- Smail Raymond C. 163
- Smith Mark M. 206
- Soltau Wilhelm 143
- Spieralski Zdzisław 223
- Srogosz Tadeusz 194
- Stachiewicz Julian 213, 214, 215, 228
- Steinwender Theodor 141
- Strachan Hew 174, 175, 193
- Stumm-Halberg Ferdinand von 48
- Sumida Jon T. 102
- Sybel Heinrich von 24, 27, 28, 71, 114, 242
- Szczepanski Max von 136
- Szczepański Janusz 194
- Taylor Frederick L. 166
- Taysen Adalbert von 121, 122, 124, 125, 136
- Thiersch Amalie zob. Harnack Amalie von
- Thiersch Karl 39
- Thiersch Lina (Carolina) zob. Delbrück Lina (Carolina)
- Thimme Annelise 15, 16
- Tirpitz Alfred von 57, 63
- Tokarz Waclaw 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 236, 244
- Tolstoj Lew 26
- Tönnies Ferdinand 59
- Treitschke Heinrich von 34, 35, 40, 51, 114
- Tritle Lawrence A. 154
- Troeltsch Ernst 47, 59
- Tukidydes, historyk grecki 96
- Unruh Thaddäus von 88
- Veith Georg 141, 149, 150, 151, 212
- Verbruggen Jan F. 163, 165
- Virchow Rudolf 29
- Waldemar (Hohenzollern), książę pruski 29, 31, 86, 95, 123
- Wallach Jehuda L. 178, 179
- Wawro Geoffrey 178
- Weber Max 59, 61, 75, 190

- Wees Hans van 150
- Wellesley Arthur, lord Wellington, wódz i polityk brytyjski 197
- Wheeler Everett L. 154, 155
- Wiktoria (Sachsen-Coburg), królowa pruska i cesarzowa niemiecka 48
- Wilamowitz-Moellendorff Hugo von 25
- Wilamowitz-Moellendorff Ulrich von 24, 25, 26, 52, 58, 88, 143, 144, 146, 242
- Wilhelm I (Hohenzollern), król pruski i cesarz niemiecki 21, 66, 72
- Wilhelm II (Hohenzollern), król pruski i cesarz niemiecki 42, 52, 54, 56, 127
- Winterfeld Hugo von 88
- Witte Siergiej 55
- Witzleben Erich von 132
- Wolff Theodor 58
- Zieliński Tadeusz 140
- Zuber Terence 178, 179

Indeks nazw geograficznych*

- Akcjum 84
Ateny 37, 38, 82, 90
Austerlitz 26
Austria 23, 93, 123
Azincourt (Agincourt) 196
- Belfast 168
Belgia 60, 152
Bergen 21, 22
Berlin 11, 22, 28, 29, 31, 33, 35, 40, 45, 46,
47, 49, 60, 61, 62, 64, 67, 69, 90, 123, 139,
237, 244
Bonn 24, 26, 27, 143
Bouvines 160
Burgundia 37
- Compiègne 26
- Dania 93
Detmold 44
- Europa 14, 43, 56, 86, 106, 162, 169, 171,
172, 181, 190, 201, 204, 212, 237, 244
- Francja 23, 25, 30, 43, 60, 72, 93, 97, 98,
99, 101, 109, 113, 123, 125, 149, 150, 158,
- 159, 160, 162, 163, 173, 185, 191, 192, 195,
209, 241, 243
- Gravelotte 26, 107
Grecja 44, 153, 199
Greifswald 11, 22, 23, 24, 41
Grünewald zob. Berlin
- Halle 21, 22
Heidelberg 23, 24
- Iberyjski Półwysep 156
- Kanny 42, 44, 107, 150, 225, 226, 241
Katowice 10, 11
Kraków 10, 214
- Lepanto 84
Lipsk 40
Londyn 44, 193
- Macedonia 142
Maraton 86, 91, 146, 200, 241
Metz 26
- Niderlandy 72

---

* Pismem pochyłym wyróżniono numery stron, na których daną nazwę odnotowano wyłącznie w przypisie.

- Niemcy 11, 15, 19, 29, 38, 39, 47, 51, 53, 54,
57, 61, 62, 65, 66, 69, 70, 72, 82, 84, 86,
91, 115, 120, 130, 140, 141, 152, 153, 158, 162,
171, 173, 207, 231, 240, 241, 243
- Niemiecka Republika Demokratyczna
181
- Neuwied 29
- Persja 82
- Piemont 203
- Poczdami 148
- Polska 52, 181, 228
- Poznań 10, 11, 210
- Prusy 21, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 59, 67, 72,
73, 96, 97, 106, 113, 114, 117, 122, 123, 125,
134, 135, 138
- Rosja 51, 60, 106
- Rugia 21
- Rzeczpospolita zob. Polska
- Rzesza II zob. Niemcy
- Rzesza III zob. Niemcy
- Rzym 11, 44, 75, 141, 142, 148, 200
- Sedan 26
- Sellazja 146
- Somma 196
- Sparta 38, 90, 142
- Stany Zjednoczone Ameryki 62, 147, 152,
163, 176, 186, 189, 203, 204, 205
- Szwajcaria 37
- Śródziemnomorze 83
- Teutoburski Las 44, 86
- Trafalga 84
- Warszawa 11, 221
- Waterloo 85, 196, 197
- Weimarska Republika zob. Niemcy
- Wersal 61, 62
- Wielka Brytania 30, 54, 59, 60, 72, 147,
156, 158, 162, 182, 185, 189, 195, 198
- Wietnam 204
- Wittenberga 21, 28, 94
- Włochy 30, 149, 150, 169, 244
- Wrocław 40
- Września 52

Hans Delbrück and the Birth of Modern Military History Works – Ideas – Reception

Summary

Hans Delbrück (1848–1929) was born into a family of Saxon descent, which has gained a strong position in Prussian political and cultural life since the 18th century. His father, Berthold, a judge, adhered to the democratic views that he infused in his son, along with his reluctance toward the “Iron Chancellor”, Otto von Bismarck. Hans’ grandfather (father of his mother Laura), Leopold von Henning, was a professor of philosophy at the Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin and an assistant to Georg F.W. Hegel. Hans felt a stronger bond precisely with his mother, Laura, and her family, which directed the further development of his interests and wide cultural horizons.

Delbrück studied history at the Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Universität Greifswald, and Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn. He initially considered choosing mathematics, which corresponded to his analytical predispositions. Before graduating, he served in the army as a one-year volunteer and took part in the Franco-Prussian War (1870–1871). In recognition of his merits in the Battle of Gravelotte, he was promoted to lieutenant and awarded the Iron Cross of the Second Class. Delbrück then returned to Bonn and, in 1873, obtained his PhD on the basis of the thesis *Über die Glaubwürdigkeit Lamberts von Hersfeld*, prepared under the direction of Heinrich von Sybel. It was the first doctoral dissertation in the history of the Faculty of Philosophy written in German. During his studies, Delbrück challenged Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff in a duel, which contributed to their long-standing reluctance.

After completing his studies in Bonn, Delbrück moved to Berlin and, in 1874, began the work as a tutor to Prince Waldemar, the son of Crown Prince Frederick (later Emperor Frederick III). Delbrück remained at the imperial court until 1879, when Waldemar died of diphtheria. During this time, the young historian established a cordial relationship with Frederick. The Crown Prince contributed to Delbrück’s interest in military history, resulting in his publishing an article on Carl von Clausewitz in 1878. In 1888, Delbrück summarized his experiences of living at the court in the paper *Persönliche Erinnerungen an Kaiser Friedrich und sein Haus*. He had expressed a deep attachment to the monarchy since he abandoned democratic views in 1870.

In 1877, Delbrück accepted a proposal on behalf of Hedwig M. von Brühl to complete the biography of Neidhardt von Gneisenau. The first three volumes were written by Georg H. Pertz before his sudden and premature death. Delbrück prepared the last two volumes and, in 1881, decided to present them as a basis for his habilitation after he had previously been denied the

position of associate professor at the University of Berlin. In both cases, he could count on the strong support of Crown Prince Frederick.

Delbrück's request was rejected, because the habilitation committee chaired by Theodor Mommsen found that the history of the art of war (*Geschichte der Kriegskunst*) was not an academic specialty. Such matters could only be dealt with by officers of the *Kriegsakademie* and the military historical service of the Great General Staff. Earlier, Delbrück was warned by Leopold von Ranke, even though he considered him his successor. Delbrück, however, did not give up and again applied for habilitation. We do not know what arguments he presented, but this time he achieved the goal. Thus, he became the very first historian to obtain an academic title on the basis of a dissertation devoted to military issues. This assured him of the honorable title of "father of military history".

Delbrück began his work at the University of Berlin as a private associate professor (*Privatdozent*) and immediately caused controversy. The lectures he proposed were related to various aspects of military organization and the course of wars, which aroused the disapproval of other historians and the enthusiasm of many students. Delbrück broke up with the romantic picture of war because he considered it a dangerous falsehood. Resentment of the idealization of an armed conflict is confirmed by the letters to his mother dating from the Franco-Prussian War. He continued working as a private associate professor until 1895, when he replaced Heinrich von Treitschke as an associate professor, and, from 1896, as a full professor at the Department of World History. Delbrück retired in 1921. In 1920 and 1921, his request for the establishment of the Department of Military History was rejected.

The main subject of Delbrück's interests was ancient warfare and the wars of Frederick the Great. As a supporter of Ranke's historical school, he believed that military matters must be studied as part of universal history in close connection with political, social, and economic questions. At the beginning of his academic career, he was deeply fascinated by the work of Clausewitz, which he even used to interpret Thucydides. His main historiographical inspirations were Mommsen and Karl J. Beloch. Mommsen was for him the best example of a successful narrative historian, and Beloch was a precursor to using statistical data (especially demographic and geographic) in historical studies.

In 1887, Delbrück described his method of studying military history in the article *Etwas Kriegsgeschichtliches*. He called it *Sachtkritik*. It was a combination of traditional philological methods with field analysis, knowledge of the physical and mental limitations of humans and animals, military experience, and measurable data. It allowed scholars to go beyond the source limitations and effectively verify the information contained therein. Delbrück had always paid a great deal of attention to source analysis, so an inherent part of *Sachtkritik* was the study of how to construct descriptions, literary schemes, etc. In his belief, academic historians were

much better suited to the writing of military history than officers, who then monopolized this research area.

Delbrück became famous for his bold use of historical analogues. However, he stressed that their correctness does not depend on external similarity but on the close roots of the phenomenon. In 1887, he published the first book based on the analogues: *Die Perserkriege und die Burgunderkrieg. Zwei kombinierte kriegsgeschichtliche Studien*. He compared the military solutions used during the defense of Greece against the Persian invasions and during the Burgundian Wars. Three years later, Delbrück wrote another similar study, *Die Strategie des Perikles erläutert durch die Strategie Friedrichs des Großen*. He reverted to the subject of ancient Athens, this time comparing it with the grand strategy of Frederick the Great. In later years, he was no longer so keen on the comparative method, although he still declared himself a supporter of it.

As a follower of Ranke's ideas, Delbrück was primarily interested in historical processes. He was also sensitive to the repetitiveness of certain phenomena, which made it easier for him to use analogy.

According to Delbrück, the focus on national history distorted the cognitive process, introduced emotions that prevented the understanding of the past, and created the temptation to politicize history. Moreover, only universal history is allowed to indicate relations between states, breaking with conviction of their uniqueness. This put Delbrück in opposition to the Prussian historical school. Sybel, the promoter of his doctoral thesis, saw the social role of the German historian differently, which probably affected their lack of later contacts. Delbrück was most averse to Heinrich von Treitschke, with whom he co-edited the "Preußische Jahrbücher" from 1883 to 1889. Treitschke was released due to his growing conflict with his younger colleague. From then on, Delbrück was the only editor of the "Preußische Jahrbücher" until 1919, where he pursued his political passions. He prevented the publication of chauvinist texts, which Treitschke had previously allowed. Delbrück believed that the only goal of scholarship and publicity should be to understand the world in the spirit of objectivity.

To be honest, Delbrück was characterized by an unusual polemical temper and he easily provoked conflicts. His closest colleagues were Adolf von Harnack, Max Lehmann, Max Lenz, and Friedrich Meinecke. He participated in the promotion of four PhD candidates: Emil Daniels, Paul Rohrbach, Gustav Roloff, and Martin Hobohm. In time, Hobohm became his closest. During his long university career he had the opportunity to collaborate with many scholars, both on the basis of academic and political initiatives. After the outbreak of World War I he tried to tone German war enthusiasm with Lujo Brentano, Max Weber, and Albert Einstein, among others.

In 1919 he joined with Weber the German delegation at the Versailles Conference and was an expert in parliamentary committees appointed to determine the defeat of the Great War.

This caused him to be hated by the nationalists. In the Third German Reich his publications were deliberately omitted. The memory of his accomplishments was cultivated mainly by German emigrants who went to the United States of America and contributed to the creation of American military history.

Delbrück's *opus magnum* was a four-volume book, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. He described the history of European warfare from antiquity to 1815. The first two volumes were devoted to the Greeks, Romans, and Germanic tribes; the third to the Middle Ages; and the fourth to modern history. The title of the work was inspired by Clausewitz's famous statement of war as an extension of politics and Ranke's belief in the supreme role of the state. According to the research postulates, he did not limit himself only to military and political history, but also dealt with social and economic aspects. His main subjects of interest were the organization of armies, their tactics, and the course of selected battles. It was the first book of this kind written by a civilian author. Delbrück thus established his position as the "father of military history".

After his retirement, Delbrück wrote a five-volume history of the world, *Weltgeschichte*. It did not gain much popularity among readers, but contained many interesting insights on how to study military history. The strong social emotions provoked by World War I did not correspond to the historiographical concept of Delbrück, rooted in the 19th century and resistant to rising nationalist moods.

An extremely important event in Delbrück's academic career was his polemic with the military historical service of the Great General Staff, known as the "controversy over strategy" (*Strategiestreit*). It lasted from 1878 to 1914, with academic historians supporting the Great General Staff even until 1920. Delbrück was fought fiercely, primarily by Colmar von der Goltz and Friedrich Bernhardt, but he did not lack influential allies, such as Alfred von Schlieffen, Sigismund von Schlichting, and Erich von Falkenhayn. Schlieffen was even inspired by Delbrück's analysis of the Battle of Cannae when preparing a strategic plan for the expected war with France, known as the Schlieffen Plan.

The real reason for the outbreak of *Strategiestreit* was the need to resolve the question of what gives better competence to deal with military history: military education and experience or academic education? Delbrück believed that historians were much more efficiently suited to the study of the past, which he first expressed in the article *Die preußischen Offizierstand*, published in 1883. In his opinion, even the best knowledge of the military profession cannot replace knowledge of the historical context and the ability to philologically interpret historical sources. That is why he proposed a division into "military critics" (or "military writers") and "military historians", who wrote according to different assumptions, but their perspectives remained complementary.

Delbrück's statement provoked the indignation of numerous officers of the Great General Staff, who stood in the position that no civilian author is able to understand military issues.

The main subject of the dispute was a different interpretation of the types of strategies of Frederick the Great and Helmuth von Moltke (the Elder). German officers refused to admit that Moltke the Elder was inspired by the commandership of Napoleon Bonaparte and tried to prove that Frederick the Great was already the creator of the strategy of attrition. Delbrück pointed out that its application was impossible in the conditions of the eighteenth-century war, and Clausewitz clearly gave priority to Napoleon. This opened up a new space of conflict, because in 1890 Moltke the Elder stated that Clausewitz's work had a decisive influence on him. The dispute over the strategy thus turned into a dispute about the source of recent German military victories.

The rate of *Strategiestreit* was extremely high. If Delbrück had succeeded, then it would have opened up brand new perspectives for civilian historians who want to write military history. Delbrück fought alone, and yet he managed to persuade the military historical service of the Great General Staff to accept his arguments. Some people, such as Bernhardt, for the rest of his life undermined his competences and used insulting injections against him (the most famous was *Zivilstrategie*), but after many years he could say with great satisfaction that he had made a real scholarly revolution and changed the face of the German humanities.

Delbrück's research methods attracted the greatest interest among German classicists. Wilamowitz-Moellendorff, Eduard Meyer, and Johannes Kromayer spoke out against *Sachkritik*. Delbrück ironically called their approach to the problem "philological theology". The axis of the dispute was the attitude towards ancient authors, so far often treated without proper criticism. After some time, more and more scholars began to lean toward Delbrück's ideas and even his opponents were increasingly willing to use *Sachkritik*. The longest controversy between Delbrück and Kromayer lasted for 28 years. Nowadays, both are considered to be among the pioneers of academic research into ancient warfare, while *Sachkritik* still remains the primary method of interpreting literary sources.

Delbrück's heritage proved to be the most durable in his studies of ancient Rome. After the end of World War II, classicists focusing on the Greek world were strongly influenced by the Annales school and often overlooked the achievements of German academics. However, even today, Delbrück's analysis of the battles of Marathon and Cannae may serve as a model for future generations. He fully proved the usefulness of *Sachkritik* by supplementing and verifying the accounts of ancient authors.

Some classicists tend to describe the German academic community of the turn of the 19th and 20th centuries as strongly influenced by nationalism and militarism. This makes such inclinations unreflectively attributed to Delbrück, who all his life struggled with acts of chauvinism

in public life. Such mistakes were not made by the medievalists, for whom he is one of the most important pioneers of academic military studies, alongside Charles Oman and Ferdinand Lot. Although research progress has been considerable since Delbrück's time, his findings are still quoted, mainly concerning the number of armies and their mobilization potential. Writing about the Middle Ages also made it easy for him to prove the usefulness of combining military history with social and economic history.

Delbrück had the least influence on works about European warfare from the 17th to the beginning of the 19th century. This may seem surprising with regard to the wars of Frederick the Great, in which he was one of the most outstanding specialists. Moreover, Delbrück devoted most of his academic career to establishing the relationship between the strategies of Frederick the Great, Napoleon, and Moltke the Elder.

Such a situation is probably due to the fact that most of his publications were polemically against the works of the Great General Staff and are therefore more difficult to use by modern researchers. On the other hand, Delbrück's achievement at Clausewitz was fully appreciated. Thanks to Raymond Aron, Peter Paret, and Hew Strachan, his status as an expert in Clausewitzian questions remained intact.

Delbrück failed to implement the plan to finish his four-volume *opus magnum* at the wars of Moltke the Elder. As a result, his narrative ends with the Napoleonic campaigns. References to Moltke the Elder were found in his comments on World War I, titled *Krieg und Politik*. Changing the original concept made scholars focusing on the 19th century generally unfamiliar with the essential assumptions of *Sachkritik*, although their preferred epoch is significantly better suited to the use of this method than antiquity or the Middle Ages.

An interesting question is the influence of Delbrück's ideas on the development of the "new military history". As Luigi Loreto rightly pointed out, the representatives of this historiographical trend develop the postulates formulated years ago by the German predecessor, often without even being aware of them. Michael Howard and John Keegan mentioned Delbrück as an exemplar of a remarkable academic military historian. André Corvisier was not influenced by German historiography, but was inspired by the Annales school, although Marc Bloch and Piero Pieri regularly referred to Delbrück. So the question arises: to what extent does the "new military history" depend on his works?

At the end of his life, Delbrück was inclined to recognize military history as part of cultural history, provided that close links between culture and the state were maintained. Accordingly, the cultural history of the army and wars can be regarded as a creative development of his vision. At Delbrück's time, history and cultural anthropology were not yet combined, so his research postulates should rather be treated as an attention to certain possibilities rather than their full implementation.

A similar opinion can be expressed about “war and society” (“army and society”). Delbrück always sought to place a strong emphasis on social history, drawing attention to the dependence of the army on the social environment. He gave it the fullest expression in the second and third volumes of his *opus magnum*. Historians who admire the “new military history”, on the other hand, paid more attention to non-combatants and the impact of wars on the socio-economic situation of the entire country, even after the end of the armed conflict. Their insignificant contribution to the progress of historical knowledge does not change the statement that Delbrück was the first historian who closely linked military history with social aspects.

A complete novelty, however, is “army as a society”, which draws heavily from sociology. There is no such thing in Delbrück’s works. Even in his correspondence from the Franco-Prussian War, there are no comments on the social diversity of soldiers and its consequences, nor in-depth remarks on unit cohesion. American and French scholars had a decisive influence on the development of this trend. At the turn of the 19th and 20th centuries, more attention was simply paid to organizational issues and hierarchical subordination.

The fourth, final part of the “new military history” is called the “face of battle” from the title of Keegan’s breakthrough book. He and his followers paid particular attention to soldiers’ emotions, which required reaching out to the publications of military psychologists. Delbrück paid a great deal of attention to morale and, in addition, specialized in tactical matters, making him one of Keegan’s great inspirations, as well as Charles Ardant du Picq and S.L.A. Marshall. However, the differences between Delbrück’s and Keegan’s historical perspective are easy to point out; the former did not attach so much importance to individual experiences, focusing on combat units.

The links between Delbrück’s works and the “new military history” are indisputable, but it would be a mistake to put a mark of equality between them. The “new military history” is indeed “new” in many aspects, although it was not created in an intellectual vacuum. It was Delbrück who was the first to postulate writing about military history in a broad political, social, and cultural context.

After Poland regained independence in 1918, Polish military historiography developed under the influence of two dominant tendencies: neo-romanticism and patterns drawn from the Great General Staff. The first was the legacy of the nineteenth-century national uprisings, and the second was the natural consequence of the service of all the most influential military historians in the Polish army. The scholar who was probably closest to Delbrück was Waclaw Tokarz. His removal from the army, along with Marian Kukiel, as a result of controversy related to the interpretation of some events of the Polish-Soviet War of 1920 made military history finally appear at universities. The outbreak of World War II and the premature death of Tokarz, however, made it impossible to establish in Poland an academic model for researching military issues.

After 1945, the main problem for Polish military historians was the possibility of combining Marxism with patterns inherited after the interwar period. The interest in Western methodological innovations was minimal until 1989. Despite the unfavorable circumstances, Stanisław Herbst and his students, Janusz Sikorski and Wiesław Majewski, tried to spread some of Delbrück's ideas. Herbst studied military history under the direction of Tokarz and was a continuator of the "Warsaw school" established by him. An alternative to it was the "Poznań school", where only the achievements of Polish precursors and – initially – Soviet Marxist aroused serious interest.

Currently, the knowledge of Delbrück's works by Polish authors is very weak. In methodological matters, Polish scholars of the interwar period are still the basic point of reference, which makes Polish military history go through a serious crisis due to insufficient knowledge of Western historiographical models.

Redaktor

Barbara Zwierzyńska

Projekt okładki

Tomasz Tomczuk

Na okładce wykorzystano portret fotograficzny Hansa Delbrücka ze zbiorów
Książnicy Pomorskiej w Szczecinie (sygn. Inw.akc.450/48)

Korekta

Marzena Marczyk

Łamanie

Marek Zagniński

Redaktor inicjujący

Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 30.09.2025

Copyright © 2024 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzyjamy otwartej nauce. Od 1.10.2025 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0003-3562-6217>

Faszcz, Michał Norbert

Hans Delbrück i narodziny nowoczesnej historii

wojskowości : twórczość, koncepcje, recepcja

/ Michał Norbert Faszcz. – Wydanie I. – Katowice

: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2024

<https://doi.org/10.31261/PN.4227>

ISBN 978-83-226-4438-6

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4439-3

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

<https://wydawnictwo.us.edu.pl>

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk

volumina.pl Sp. z o.o.

ul. Księcia Witolda 7-9

71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 20,0. Ark. wyd. 20,0. Papier offsetowy 90 g. PN 4227. Cena 59,90 zł (w tym VAT)

Jeśli miarą skali dokonań historyka jest trwałość jego dziedzictwa, to Hans Delbrück znalazłby niewielu sobie równych. Nie tylko stał się pierwszym w dziejach uczonym, który uzyskał tytuł naukowy na podstawie rozprawy poświęconej historii militarnej, lecz także uczynił z niej pełnoprawną specjalność akademicką, bezpowrotnie łamiąc w tym względzie monopol wojskowej służby historycznej. Udało mu się zerwać z przeświadczeniem o użytkowej funkcji historii militarnej, którą opisywał jako jedną z form aktywności ludzkich, zachowującą ścisły związek z aspektami politycznymi, społecznymi, gospodarczymi i kulturowymi. Kładł silny nacisk na źródłoznawstwo i podkreślał, że nie jest w stanie zastąpić go nawet najlepsza znajomość fachu żołnierskiego. Przeciwstawiał się romantyzowaniu wojny i propagowaniu „cnót wojskowych”. To wszystko zapewniło mu nie tylko honorowy tytuł „ojca historii wojskowości”, lecz także uczyniło go prekursorem większości eksploatowanych współcześnie nurtów badawczych.

Ideą przyświecającą autorowi niniejszej monografii nie było wyłącznie przybliżenie polskiemu Czytelnikowi kolei życia i dorobku naukowego Delbrücka. Nie mniej ważnym zagadnieniem była ewolucja głoszonych przez niego idei historiograficznych i ich recepcja, która na trwałe ukształtowała oblicze historii wojskowości. Szczególnie dziś, gdy coraz częściej podejmowane są próby rugowania dziejów militarnych z przestrzeni akademickiej, a wiodącą rolę w kształtowaniu świadomości historycznej społeczeństwa odgrywają osoby bez dostatecznego przygotowania, poznanie korzeni specjalności jawi się jako nieodzowne do zdiagnozowania trapiących ją problemów i określenia perspektyw dalszego rozwoju.

Patronat

Cena 59,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4439-3

9 788322 644393

Więcej o książce

